

УДК 811.1612

УКРАЇНИ – УКРАЇНСЬКІ ШКОЛИ

Ніна Захлюпана

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79608 Львів, Україна,
тел.: (0 032) 2394717*

У статті розглянуто програму навчання української мови та літератури у початкових класах Прокопа Івановича Бакальчука, для читання лекцій слухачам педагогічних курсів, які діяли в 1944 році в селі Вичавках на Волині як реалізація одного з компонентів державотворчої політики С. Бандери, що мала девіз “Україні – українські школи”.

Ключові слова: програма, метод, навчальний прийом, урок, диктант, твір.

У ХХІ столітті не може бути держави без високорозвиненої освіти й науки. Сильну і впливову країну творять не лиш енергоносії чи корисні копалини, а головню новітні технології, а значить – наука й освіта. Це розуміли князі, гетьмани, президенти, державні діячі різних історичних періодів України.

Державотворчу роль освіти першим оцінив Володимир Великий. У 988 р. він засновує перші школи в Україні–Русі. Охрестивши Русь (988 р.), створивши умови для рівноправного співіснування українців серед інших народів Європи, Володимир Великий започаткував державну відповідальність за освіту. “І почав він ставити по городах церкви, і попів [наставляти], і людей на хрещення приводити по всіх городах і селах. І, пославши [мужів своїх], став він у знатних людей дітей забирати і оддавати їх на учення книжне”.

Коли ж роздавали на учення книжне, то на Руській землі збулося пророцтво, яке говорить: “У ті дні почують глухії слова книжні [і] ясною буде мова недорікуватих. Бо сі не чули були раніше книжних словес” [1, с. 66].

Цю діяльність продовжував Ярослав Мудрий, який стверджував, “якщо бо пошукаеш ти в книгах мудрості пильно, то знайдеш ти велику користь” [1, с. 90]. За його часів було створено перші бібліотеки [1, с. 91].

Упродовж XVI – XVII в Україні заснують братські школи, книгозбірні, друкарні. Цим можуть пишатися Львів, Городок, Остріг, Луцьк, Кам’янець-Подільський Немирів, Вінниця та ін. [4, с. 8].

Запорозьке військо теж високо цінувало освіту й науку. Частина гетьманів і кошових самі були освіченими. Так, Петро Конашевич-Сагайдачний закінчив Острозьку академію, Іван Мазепа – єзуїтську колегію та Київську Академію, Пилип Орлик – Києво-Могилянську академію, кошовий Іван Сірко в 1647 і 1648 роках навчався в Сорбонні.

У тяжкі часи для Київського братства гетьман П. Конашевич-Сагайдачний разом із Запорозьким військом беруть його під захист, записавшись до братства та утримуючи його матеріально [4, с. 8].

Але найяскравіше турбота про освіту проявилася вже в наш час як результат державницької політики Степана Бандери, для якого Україна була понад усе в житті. А тому дуже влучно звучать слова Івана Франка, які використав В. Нагірняк як епіграф у книзі про Степана Бандеру: [3, с. 1] “Все, що мав у житті, він віддав для однієї ідеї, І горів, і яснів, і страждав, І трудився для неї” (І. Франко). Сам Степан Бандера здобував освіту в Українській гімназії Стрия, а потім на агрономічному відділі Високої Політехнічної Школи м. Львова [3, с. 25].

Уже будучи Крайовим Провідником, Степан Бандера розумів, що без української національної школи не можна збудувати незалежну Україну.

У 1933 році у Львові скликано Педагогічний з'їзд, на якому обговорювали питання розбудови української школи. Перша шкільна вереснева акція “Україні – українську школу” прокотилася по Волині та Галичині [3, с. 35]. І відтоді питання української освіти стало невід’ємним компонентом визвольної боротьби.

Ще одну хвилю шкільного руху в Україні зафіксовано в 1944 році, коли “жнивувала” найжорстокіша Друга світова війна, але треба було будувати Україну та її школу. У цей неймовірно тяжкий для визвольного руху період під проводом Степана Бандери його сподвижники готують нових учителів для нової України. З цією метою організують курси перепідготовки вчителів для українських шкіл. Одні з таких двотижневих курсів діяли взимку 1944 р. у с. Вичавках Рівненської обл. Демидівського району. У програмі курсів були: історія України, географія України і методика викладання української мови, на яку було відведено 12 лекцій.

Сама постать С. Бандери, час, коли він виборював незалежність України і не лише незалежність, а й Україну освічену, з розвинутою наукою вимагали нових учителів, нового розуміння завдань освіти. Таких учителів треба було готувати. Шукали викладачів для цієї справи, з відповідними мисленням і переконанням та високою фаховою підготовкою.

Лекторами, як правило, були висококваліфіковані місцеві вчителі належного національного вишколу. Так, методику викладання української мови в молодших класах читає Бакальчук Прокіп Іванович¹. Збереглися Програми (58 стор.), які родина передала мені. Це, властиво, рукопис Програми, про яку йтиметься в цій статті.

Автор при розробці програми покликається на С. Чавдарова, отже, він знав його роботи. Але важливість і вартість цієї програми в тому, що авторові вдалося з низки наявних методів, принципів навчання вибрати й запропонувати вчителю найефективніші шляхи навчання, перепустивши весь матеріал через своє наукове, педагогічне і національне “я”. Окрім того, програма свідчить, що Прокіп Бакальчук був ознайомлений також із методичною та психологічною школою польських учених.

Передовсім програма заострює увагу вчителя на тому, щоб він усвідомив, що таке навчання.

¹ П. І. Бакальчук народився в 1909 р. в містечку Горохові на Волині в українській родині з глибокими національними переконаннями. У 30-х рр. отримав ґрунтовну педагогічну освіту. Не маючи сталого місця праці, учителював у різних селах на Волині. Був дуже обдарований: співав, грав на скрипці, малював, організовував сільські хори, драматичні гуртки. Його глибоко поважали селяни. Отже, не випадково місцевий провід УПА запропонував йому викладати на курсах перепідготовки вчителів для українських шкіл. Після війни, аж до виходу на пенсію, П. Бакальчук працював директором Рудківської семирічної. пізніше восьмирічної школи.

“...навчання не може покладатися на звичайне переказування своїх відомостей іншим. Знання учителя не є чужим, лиш його власним духовним життям. Слова учителя мусять викликати у свідомості учня його власні думки. Слова учителя повинні викликати в уяві учня поняття психологічне (*підкреслення автора*) і через навчання їх треба допровадити до понять логічних, до розуміння мовного явища” [5, с. 5].

Програма пропонує курсантам – майбутнім викладачем – своє бачення технології уроку. Учитель повинен чітко розуміти, кого він навчає, що саме треба навчати і в якій кількості, як треба навчати (принципи, методи, прийоми тощо). Пройшло 65 років, але технологія сучасного уроку [2, с. 91] майже нічим не відрізняється від аналізованої [5, с. 6].

Найважливішими методами для вивчення української мови в початкових класах (за П. Бакальчуком) є акроматичний, еротоматичний, проблемний методи та метод вправ.

Виходячи з того, що в молодших класах учитель щоразу на уроці вперше подає учням мовні відомості, він також уперше навчає учнів умінню їх застосувати. А тому, як рекомендує програма, насамперед слід використовувати акроматичний [5, с. 14], еротоматичний [5, с. 14], лекційний методи. Реалізація першого допоможе учневі діставати знання зі слів учителя. Учні повинні навчитися уважно стежити за ходом думок учителя, розуміти, усвідомлювати матеріал та запам'ятовувати його.

Важливість цього методу для вчителя в тому, що він може вільно реалізувати свій лекторський дар [5, с. 5]. На це свого часу наголошував К. Ушинський.

Реалізація другого методу дає змогу здійснювати діалог між учителем й учнем. Учитель спирається на вже наявні в учнів знання та досвід, за допомогою запитань підводить до розуміння й засвоєння нових знань чи повторення або перевірки їх. При цьому він виробляє в учнів комунікативні уміння.

Цікавий ще такий факт. У 1944 році автор пропонує використовувати проблемний метод [5, с. 16]. І лише за програмою, учитель формулює проблему, а учні з його допомогою її розв'язують. Це спонукає їх до самостійного мислення, аналізу, висновків [5, с. 8, 16]. При цьому програма фіксує вимоги до формулювання питань [5, с. 15–16]. Вони мусять бути: 1) правильними за всіма мовними рівнями; 2) стислими; 3) відповідними віковому рівневі учня; 4) проблемними; 5) чіткими, з необхідним логічним наголосом; 6) співвідносними з метою уроку; 7) продуманими і приготованими заздалегідь з урахуванням індивідуальності учня; 8) без таких словосполучень “то що ж ти знаєш?”, “хотів би я знати” тощо; 9) обов'язково записаними у конспекті уроку [5, с. 15-16]. Такий підхід до підготовки й формулювання питань вимагає від учителя добросовісної і глибокої підготовки до реалізації проблемного та інших методів. Значна увага до проблемного методу, зокрема до складання питань, вражає методистів і сьогодні, бо формулювання питань – чи не найскладніше завдання учителя і тоді, і тепер. Добре сформульоване питання спонукає учня до правильної відповіді.

Особливої уваги заслуговують зафіксовані у програмі, а отже, і які повинні бути зреалізовані в навчальному процесі, такі прийоми мислительної діяльності, як аналіз і синтез [5, с. 22]. Аналіз завжди пов'язаний з уявним розчленуванням предмета, явища, процесу на складові частини. Цей прийом використовують у сучасній школі, а от другий прийом – синтез – майже не реалізують. Учні можуть добре знати рід іменника, число тощо, а от бачити іменник як цілісне мовне явище з відповідними граматичними значеннями їм значно важче. Вивчення й осмислення відповідного мовного явища можливе лише за умови використання синтезу [5, с. 22], глибокого, всестороннього й цілісного процесу пізнання. Отже, програма Прокопа Бакальчука спрямована на

вивчення української мови як системи, компоненти якої взаємозалежні й перебувають у логічному зв'язку.

Самостійність учня в навчальному процесі – одна із засадничих умов розвивального навчання у школі. Програма вимагає від учителя планувати уроки, на яких учні повинні працювати самостійно [5, с. 8], аналізувати, пояснювати, робити певні висновки. Від учителя програма вимагає терпіння, поваги до учня й бажання допомогти йому.

Значну увагу приділено в програмі розвитку усного та писемного мовлення на рівні художнього та публіцистичного стилів [5, с. 18-20]. А це вимагає словникової роботи, тобто вивчення значень нових слів [5, с. 18]. Учні повинні засвоювати нові слова на кожному уроці (це обов'язкова вимога й сучасної програми). Ще одне цікаве спостереження. Програма вимагає ознайомлювати учнів молодших класів із тлумачними словниками та алфавітним і гніздовим принципами його укладання. Так, вивчаючи нові слова з теми "Річка", учні засвоюють значення відповідних слів і укладають гніздо з реєстровим словом річка: річка, верхів'я, гирло, русло, річище, течія, берег та ін. [5, с. 36]. Такі міні-словнички варто укладати у класі, а не вдома

Нові слова вважають засвоєними тільки тоді, коли учні почують слова, вимовлять, напишуть і складуть із ними речення [5, с. 30].

Ми вже не раз зауважували, що програма в багатьох положеннях випереджувала свій час на багато десятків років. Ось ще одне свідчення. Ми сьогодні говоримо про інтегроване навчання як нове в методиці, що ґрунтується на поєднанні знань, одержаних із різних навчальних предметів, яке допомагає сприймати навколишній світ як єдине й неподільне ціле [6, с. 118]. Програма П. Бакальчука реалізує принципи інтегрованого навчання у багатьох випадках. Особливо яскраво це виявляється при написанні творів "Школа" тощо. Програма пропонує зв'язок з арифметикою: розуміння, навчання понять "більше", "менше", "певна кількість", "додавання", "віднімання" та ін.; з малюванням: позначення конкретних предметів малюнками чи кружечками; співами: пісня "До школи"; з руханкою: довільні забави в певних місцях школи.

Відповідно сплановано написання творів "Сад", "Город", "Поле", "Ліс" [4, с. 19-23].

Цікавими є вимоги програми до виконання вправ – диктантів [4, с. 45-47]. У програмі запропоновано таку класифікацію диктантів (залежно від того, які ми ставимо завдання перед цим видом роботи): диктанти навчальні й контрольні; навчальні диктанти поділяють на зорові, слухові, зорово-слухові, пояснювально-слухові; пояснювально-зорові; вибіркові, творчі. Автор програми пропонує розвивати в учня різні види пам'яті. Окрім того, учень повинен чітко знати (автор на цьому наголошує), тип диктанту, який він пише.

І звичайно ж, програма передбачає національне виховання учнів у школі. У ній передбачено релігійне виховання, виховання любові і поваги до батьків, історичної пам'яті та гордості за героїчне минуле України тощо (інформація про боротьбу з татарами, про Крути і бій під Крутами; про гетьмана Кирила Розумовського; про Т. Шевченка, "Перші картини Т. Шевченка", "Як ми святкували роковини Т. Шевченка" тощо [4, с. 5-24].

Зміст Програми свідчить про величезну відповідальність автора перед поставленим завданням, про високе педагогічне обдарування, високу філологічну підготовку й глибокий патріотизм Прокопа Бакальчука.

Це був великий час великих людей з великими ідеями, а реалізували їх талановиті й обдаровані, національно налаштовані українці. Прикладом цього є Прокіп Іванович Бакальчук і його програма з методики.

У 2002 р. школа, де 30 років працював П. І. Бакальчук, улаштувала свято його пам'яті, на якому гурт учнів проспівав відому пісню з проникливими словами, що передають сенс життя вчителя-українця: "...Я любив вас усіх, та найбільше любив Україну".

Такою і була духовна сутність Прокопа Бакальчука.

1. *Кочан І.М., Захлюпана Н.М.* Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів. Видавничий центр ЛНУ імені І.Франка, 2005.

2. Літопис руський / За ред. О. Гончара, Ю. Дяченка, М. Жулинського та ін. К.: "Дніпро", 1990. С.590.

3. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М. Пентилюк та ін. К.: Ленвіт, 2005. С.399.

4. *Нагірняк В.* Во славу золотого тризуба. Івано-Франківськ, ЛПК, 2008. С.149.

5. Пам'ятки братських шкіл України / За ред. В. Шинкарука та ін. К.: Наукова думка, 1988. С. 565.

6. *Бакальчук П.* Програма з методики навчання української мови та літератури у початкових класах. 1944. С.56.

UKRAINIAN SCHOOLS FOR UKRAINE

Nina Zakhliupana

*Ivan Franko National University of Lviv
The department of Ukrainian Language,
1/234, Universytets'ka Str., 79602 Lviv, Ukraine,
phone: (00380 322) 239 47 17*

The article researches the program of study of Ukrainian language and literature in the initial classes by Prokip Ivanovich Bokalchuk, which was created for lectures to the listeners of pedagogical courses, which operated in 1944 years in a village Vychavky on Volynregion as one of the components of state-creative policy of Stepan Bandera, which had a motto - "Ukrainian schools for Ukraine".

Key words: program, method, educational reception, lesson, dictation, work.

УКРАИНЕ – УКРАИНСКИЕ ШКОЛЫ

Нина Захлюпана

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра украинского языка,
ул. Университетская 1/234, 79608 Львов, Украина,
тел.: (0 032) 2394717*

В статье рассмотрено программу изучения украинского языка и литературы в начальных классах П. И. Бакальчука, для чтения лекций слушателям педагогических курсов, организованных в 1944 году как реализация одного из компонентов политики С. Бандеры, имеющей девиз "Украине – украинские школы".

Ключевые слова: программа, метод, учебный прием, урок, диктант, сочинение.

Стаття надійшла до редколегії 9.11. 2009
Прийнята до друку 20. 01. 2010